

János István

Krúdy és a magyar múlt

(A Három király történelemlátása)

Krúdyt nem mély történeti érdeklődésű íróként tartja számon irodalmi köztudatunk. Számos, és kétségkívül jól argumentálható minősítő jelző köré építkezik még a mértékadó szakirodalmi interpretációk java része is, s alighanem joggal. Krúdy életművének valóban a legjellemzőbb és legértékesebb rétegeit tárta fel, pl. Fülöp László kiváló Krúdy-könyvében precíz analízisnek vetvén alá az író „mélyvilágát”, mintegy a Krúdy-kutatás harmadik fejezeteként. Érthető módon azonban mind az újabb mind pedig a régebbi szakirodalom meglehetősen periférikusan kezeli Krúdy írói világának azon összetevőit, melyek a történelmi korok és régi irodalmi-kulturális tradíciók asszimilációját jelentik. Talán csak az egy Álmoskönyv kapott nagyobb figyelmet a régi kulturális hagyománnyal való kapcsolatrendszer vizsgálatában, hiszen a többi művek esetében nem oly szembetűnő és közvetlen inspirációkról van szó, mint amilyenek kimutathatók, pl. Jókai vagy Mikszáth vonatkozásában. (Egyébként is a történeti érdeklődés okán született művek talán nem is tartoznak az írói életmű legértékesebb rétegeihez).

Hangulatokból és önmagából építkező író, aki a félmúlt nosztalgikus álmait ringatózik, s még az olvasottabb Krúdy-kedvelők is úgy vélték (vélik) hogy írásművésze te pusztán költői lelkületének legmélyéről fakadó spontánul hömpölygő elbeszélésfolyam.

De most nézzünk szembe a szikár valósággal: terjedelmesebb életművet hagyott hátra, mint Jókai, napi tizenhat órát dolgozott, többet, mint Balsac, s ösztönösen is igényesebb regényírói következetességgel, mint minden mondatát kínos gondossággal mérlegelő, s összehasonlíthatatlanul kedvezőbb polgári egzisztenciát élvező Proust. Krúdy Gyula a szubjektív idő írója volt ugyan, de az ő időélménye éppen olyan mélyen gyökerezett a konkrét történelmi időben, mint bármely száraz historikusé, azzal a különbséggel, hogy képes volt sugallani és láttatni a letűnt idők személyes dimenzióit is.

Ha ennek a történeti nosztalgának közvetlen élményközegét keresnénk, akkor azt a gyermekkori gimnazista podolini élményeiben, valamint a negyvennyolcas családi tradícióban véljük megtalálni. A gyermekkor, különösen, ha élményekben gazdag, s kiváltképp, ha boldog, az egész életet beragyogja. Krúdy mindenestre Podolint tekintette kora ifjúkora eszmélkedési színterének, azt a várost, mely az akkori istenhátamögöttségében is a magyarság történelmi identitását, kurucos függetlenség-

vágyát volt képes a nyírségi gyerek szemébe nézni, s képes volt önszemléletesre készíteni a kis aljárnázumi tanulót. Már Katona Béla rámutatott arra, hogy Podolin nem véletlenül színtere a későbbi Krúdy írásoknak: az író majdani énjének paradigmáját képviselt, s ha szabad így fogalmazni, etalonja egy olyan értékrendnek, mely mára már nem létezik. S hogy mi ez az értékrend, valljon erről maga az író: „Nyakas szabadságharcok emlékeit kultiváló és rendesen igazságtalanság miatt elkeseredett szerzetesek ették itt a száműzetés büntetésének kenyerét. Ah, egyik a színészetért rajongott, mielőtt a Rend ideküldte, a másik civilben járt-kelt az élet örömei után. Podolinban, ahol az óraütés úgy visszhangzott, mint a magyar történelmi múlt, aluszékony csókák üldögélnek a tornyokon, a városkában egyetlen nesz a takácsok szövőgépeinek kattogása és a cipster kisasszonyok térdig állanak a Poprádba, midőn fehéreneműjüket mossák: a száműzött szerzetesek szinte forradalmi kedvvel tanították a magyar történelmet. Itt nem a jámbor és püspöki jóváhagyással cenzúrált történelmet hallotta a Magura magyarrá izmosodó fia vagy a messzi alföldekről idetévedt nyírségi fiú. Itt úgy tanították Rákóczi és Kossuth történetét, hogy egy-két évtizeddel előbb várbörtönbe dugták volna érte a szerzeteseket.” (Határszéli Podolin boldog évei, Pest, 1916. 126–12.). A város történelmi aurája emelte át a későbbi regényírót a múlt más-és más idődimenzióba, a középkortól a kuruc világtól, s nem csupán az egyszerű hangulatteremtés szintjén.

Mert itt, Podolinban ébredt fel a múlt iránti érdeklődése is, mely bizonyára sokrétűbb és mélyebb volt, mint azt regényei és elbeszélései java termése tanúsítja. Őszintén szólva, mind a figyelmes olvasónak, mind pedig a filológiai kérdéseket kutatóknak roppant gyanúja támad: Krúdy műltről, így a történelmi műltről, valamint régi irodalmi hagyományainkról való tudása sokkal, de sokkal mélyebb, mint amit regényeiben és esetleg történelmi elbeszéléseiben elárul. A nosztalgikus ködfátyol és a kulináris örömök kullisszái mögött nemzeti hagyományainkat mélyen ismerő cinkos író kacsint vissza értő vagy értetlen olvasójára, emígyen: fejtsd meg a rejtélyt!

A Krúdy-filológia – tudomásom szerint – csak most kezd szembenézni azzal a problémával, hogy a nemzeti irodalmi hagyományok hatása pl. mennyire meghatározó az írói világkép tekintetében, s a nyilvánvaló nagy íróminták mellett, mint amilyen pl. Jókai és Mikszáth (aki egyébként még inkább kortárs Krúdy számára mintsem hagyomány), kulturális, nemzeti örökségünk történelmi mélyrétegeiből mi, hogyan, milyen inspirációk révén épül be Krúdy világába.

Már Czine Mihály figyelmeztetett arra, hogy Krúdy sokkal bonyolultabb író annál, mintsem egyetlen terminussal jellemezhető lenne. Valamint tudatosabb és írói témáiban felkészültebb is a látszatnál. Tudjuk, sok időt töltött könyvtárakban, tanulmányozta a német filozófiát éppen úgy, mint a magyar történelmet. Olvasott Nietsché és Fraknói Vilmos történelmi munkáit, ihletadó világirodalmat éppen úgy, mint a kuruc szabadságháború témájába tartozó műveket, s valószínűleg rábukkant Szerémi György furcsa históriájára is, melynek címe: *Epistola de perditione Regni Hungarorum – Levél Magyarország romlásáról*. Szerémi emlékirata 1857-ben jelent meg Pesten Wenczel Gusztáv kiadásában Szerémi György, II. Lajos káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543 között, címen majd ezt követte 1882-ben Mogyoróssy János szemelvényes fordítása a *Történelmi adatok Szerémi György emlékirataiból*. Hogy mit olvasott (olvashatott) ki ebből a históriából – ha végigolvasta egyáltalán a latin szöveget (a magyar fordítás ekkor még alig több mint egy rövid, 40 oldalas mutatvány) –, arra nézve csak közvetett bizonyíték egyetlen nagyobb ívű,

történeti epikus alkotása, a Három király, mely voltaképpen regénytrilógia 1. Mohács, 2. Fesztett király 3. Az első Habsburg, Krúdy után nem maradt fenn sem sok száz kötetes könyvtár, de még csak olvasócédulák, jegyzetpapírok sem, saját énjén szűrte át a történelmi és irodalmi nyersanyagot. Aligha a múlt érdekelte, történelem-és irodalomszemlélete roppant szuverén módon bánt el a historikusok és filológusok adataival. „A történelemben – nyilatkozta egyszer – megtaláljuk a pusztá tényeket, de a többit bízzák a tudósok mindenkinek: költőnek vagy vándorlegénynek a fantáziájára.” Ez a történelemlátás és interpretáció azonban nem előzmény nélkül való: izgalmas előképét lelhetjük fel Szerémi említett emlékiratában, mely valószínűleg nem csupán a XVI. századi történelmi irodalom legszínesebb és legizgalmasabb olvasmánya, hanem Krúdy alkotói módszerének és szemléletének archetipikus modellje is egyben. Nem véletlen, hogy Krúdy nem a Fraknoi-monográfiák pozitív tényanyagához igazodik, hanem Szerémi György szelleméhez: a történelmet mintegy alulnézetből ábrázolja, azt írja meg, amit a nagy historikusok távlatai észre sem vesznek, a hétköznapok esendő emberi világát. Ezért lehetett izgalmas olvasmány Szerémi emlékirata Krúdy számára, mert a latinul is magyarul gondolkodó XVI. századi szerző a népi közvélekedést jeleníti meg történetinek nem, de Krúdy idejében divatos modern fogalommal élve: regényes korrajznak igencsak nevezhető munkájában. Miközben Verancs Antal megbízásából a XVI. század elejétől 1543-ig elregéli Magyarország katasztrófáiban bővelkedő történetét, nem folyamatos történelmet ír, hanem jeleneteket, epizódokat szerkeszt össze, népi közvélekedést, anekdotákat sorjáz, s nem egy esetben fittyet hányva még a történelmi hitelesség látszatának is, fiktív történeteket iktat az előadás menetébe. Szerémi színes és eleven körképét adja a Mohács körüli évtizedek életének, melyben a valóságselemek váltakoznak fantasztikus történetekkel, pletykákkal, horrorisztikus elemekkel. Sokszínű, Krúdy tollára illő történelmi életanyag kavarog Szerémi művében, ötvöződve azzal a tanulsággal, melyet a jobbagyszármazású líterátor szinte vádként hangoztat: a viszálykodó főurak felelősek az ország romlásáért.

S ez a kérdés fokozott aktualitást kap újra a húszas évek magyar irodalmában. „Valóban, Trianonban Mohács ismétlődött meg, sőt egyenesen folytatódott s a mai magyar úgy él e csonka országban, mintha a XVI. század Magyarországa bukott volna el a trianoni síkon. Történelmivé vált a levegőnk, a magyar múlt ma a magyar jelen s az író, mikor a múlthoz nyúl témáért, szembe kerül a jelen problémáival. Gyáva volna? A sors vezeti tollát.” – summázza Mohács parabolisztikus írói tematikáját a Nyugatban Földi Mihály (1929/24. sz.), Móricz és Krúdy szinte egy időben fordulnak a történelmi parabola felé, kutatóknak a romlás és túlélés történelmi példái, és lehetőségét. E szándékkal nincsenek egyedül, Babits „új Mohácsnak” nevezte Trianont, s a Nyugat lapjain egyre-másra szaporodik meg a Mohács-tematikájú művekről írt recenziók száma, a számos konkrét történelmi analízisről nem is beszélve. Volnovich Géza Mohács című drámáját 1922-ben mutatták be, de az évforduló kínálta apropóját, pl. Móricz Fortunatus-drámájának, éppen úgy, mint Gulácsy Irén sikerkönyvének, a Fekete völgyeknek. Krúdy maga is utal művének aktualitására (a mohácsi csata 400 éves évfordulója), valamint főként annak parabolisztikus jellegére: „A Mohács a magyar történelem, amely visszajár; a széthúzás, a pártoskodás, a gyűlölködés, a testvérháborúk története, amelyben Magyarországnak a közelmúltban is része volt... Ennek a mai kornak az őse a 400 esztendő előtti Mohács, és a Mohács után következő idő volt”. Már Katona Béla megjegyezte, hogy Krúdynak ez a regénye csak igen nagy nehézségek árán aktualizálható „ezek a nyilatkozatok sokkal több aktualitást sejtetnek,

mint amennyit a mű valójában nyújt”. (Igaz egyébként az egész Mohács-téma irodalmi recepciójára is). Ezt hangsúlyozza egyébként a mű korabeli megítélése is: míg Móricz teljesítménye iránt feltétlen elismeréssel adózott a korabeli kritika, addig Krúdy 1926–30-ig megjelent három regényét számos értetlenség is övezte. Nem véletlenül. Mert amiként Szerémi emlékirata is még nagy jóakarattal sem nevezhető humanista alkotásnak, úgy Krúdy regénytrilógiája is távol áll attól, amit az író kora történelmi regénynek titulált. Némelyek szerint alig van köze a történelemhez, annál inkább egy korszak mentalitásának, miliójének lényegéhez. Mint ahogy Szerémi hősei is individuális létüket élik, s vajmi kevés közülük van saját országukhoz, történelmükhöz. Indíttatása nyomán Krúdy tollán megelevenednek a négyszáz évvel ezelőtti magyar valóság vélt hétköznapija, benépesülvén történelmünk szinte már perverzitásig egoista közszereplőivel. S Szerémi György közvetlen hatására annál is inkább gyanakodhatunk, mivel ő az egyetlen történetíró, akit több helyen is említ a regényében. Igaz, epizódszereplő háttérfiguraként, mint Lajos udvari káplánját, pl. mikor az udvari szakács imígyen hivatkozik rá: „Szerémi uram, az udvari káplán sem panaszkodott az ebédre, pedig éppen elég mondanivalója van máskor arról a szegénységről, amelyben itt élünk.” Vagy: „Szerémi György, az udvari káplán már harmadik napja hiába invitálta Máriát a szentmiséhez a budai várkapolnába.”

Ennél többet nem árul el forrásairól az író, mint ahogy a többi, elsősorban ifjúságnak szánt történelmi prózájában meg ennyit sem, akár elbeszéléseiről legyen szó (A komáromi fiú, Az álmok hőse, Kun László, Pogány magyarok, stb), akár első történelmi regényéről (A magyar jakobinusok).

Öt évvel Mohács előtt, 1521-ben kezdődik a regényfolyam. Amíg egy innsbrucki kolostorban új férjéről ábrándozik Mária hercegnő, itthon, Magyarországon egyre-másra menesztü Budára Tomori Pál, a magyarság sorsát talán egyedül szíven viselő kapitány-érsek követelt Nándorfehérvár megsegítése végett A török lassan ante portas, Magyarország azonban, melyet Dózsa háborúja sem térített eszméletre, kábult közönnyel várja sorsának beteljesedését. A történelmi miliót valami dekadens szittyá bánat jellemzi: Mátyás király virágkora, melyet oly szépen sír majd vissza Oláh Miklós, Mária királyné titkára Brüsszelben, a Hungaria-ban, a virtuális Magyarország visszaálmodott monográfiájában, csupán három évtizede tűnt le, a romlás, a pusztulás azonban évszázadok nagyságrendjét idézi: Az egykor budai reneszánsz palotában baglyok huhognak éjszaka és denevérek röpködnek, Dobzse László jobb sorsra érdemes fia szédelegve ül utált királyi székében a vad magyar urak között, kik nem tanították másra, csupán naplopásra és élvezetekre, s kik maguk sem tesznek egyebet, mint fene nagy ősmagyar virtust gyakorolván vad dühvel toporzékolnak, padlót döngetik kardjukkal, miközben üres a kincstár, hisz nem csupán Mátyás Corvinája jutott ebek harmincadjára, de már a zsidó sem ad hitelt őfelségének, a szomorú Dobzse László jövőtől rettegő fiának, aki hiába sóvárog kedvenc falatal után, ha a magyar urak nem segítik ki, bizony felkopik az álla Ha jól akar lakni, meghivatja magát Visegrádra vadászatra, ott a királyi udvar ellenpontjaként a főurak kánaáni gazdagsága, Lucullusi lakomái kápráztatják el, Mária királyné, a szép és okos Habsburg-hercegné, hamis tallérokat veret, elzalogosítja stafírungját, és pénzt vesz fel a budai zsidó uzsorásoktól, hogy a kincstárat és a királyi udvart valahogy működőképessé tegye. Teszi mindezt a főurak és országnagyok tökéletes közönye mellett, miközben a török félhold már elindult az ural által magára hagyott árva Magyarországra felé, s minden a

jövendő tragédia képét vetíti előre. Hollórajok keringenek káromva és a magyar urak dacosan bezárkóznak düledező váraikba. A két királyi gyermek éjszakánként a Duna partján szövögeti szerelmi ábrándjait, otthagynak a kongó és kifosztott palotát. Az igazi Magyarország, pusztul és halódik. Csak özvegy Perényiné lánynevelő intézete emlékeztet a prosperáló múltra: a nagyasszony dacolva az idővel oktatja az ország minden tájáról hozzáseregülő nemes kisasszonyokat jövőbéli hivatásuk gyakorlására. Egyedül csak itt él, mintegy archaikus kövületként a régi értékrend. Ezzel szemben az országban teljes az anarchia. A török elsöpörte a végvárok lezüllesztett katonaságát, a magyar urak csak immel-ámmal vonulnak hadba, mert mi közük is valójában az egész történelmi komédiához? Ez egyedül a királyra tartozik, ők csupán tétlen statisztaként kívánják végignézni a sors teátrumának ezt az érdekesnek ígérkező felvonását. Életet még csak-csak áldoznának, de pénzt, azt már nem! A pápa őszentsége mennyei malasztot küld, Logus Tamás, a kényes udvari humanista tudós lenézi ezt a műveletlen kompániát, és Szapolyai János, kinek kezében a helyzet kulcsa, kapzsin és számítón szövögeti álmait eljövendő királyságáról. Erről írja Borgio, a pápai követ nem sokkal Mohács előtt: „ha Magyarországot három garason meglehetne váltani, nem akadna három főúr, aki ezt a három garast összeadja. Így teljesedett be végzet a szétzilált és szétlopkodott Magyarországon, 1526-ban, Mohácsnál. Erdemes itt idéznünk a Nyugat korabeli recenzióját:

„Soha ennél realisztikusabb könyvet, mint a »romantikus« Krúdy Gyula Mohács-regénye! Oldalakon át kapunk leírást a visegrádi vadászatról, megtudjuk, milyen eledeleket kedveltek az időtájt Budán, egy dunai út mesteri rajza is egész fejezetet foglal el. De mindennek előtt: a kor kulináris képe bontakozik ki előttünk a maga nehéz, zsíros, nyomasztó pompájában. A történelmi események viharos pathosza alig-alig zendül fel, a regénynek nincsen cselekménye. A magyar história legrejtelmesebb mozzanata körül tornyosuló események hétköznapiját festi meg a Krúdy Gyula könyve. Szapolyai figurája éppen csak átsuhan rajta, a mohácsi csata leírása: másfél oldal.” (Kürti Pál, Nyugat, 1927/8. sz.)

„A nagy idöket az emberek észre sem veszik – írja kritikájában Németh László – a két királyi gyermek vadászni akar enni és pénzt szórni. Mi közük a mohácsi vészhez? A magyarok szájaskodnak, fenyegetőznek, a török mumus is csak azért van, hogy a király ne vadászhaszék. S a gyerekeknek van igazuk, mert az élet egy kis szerelem s igen bő táplálkozás. Az író annyiban szól mohácsról, amennyiben nem szól róla”. (Két nemzedék, 159) A krónikásnak meseszöveget nem ismerő, apróságokat hűségesen megrögzítő, de mégis balladásan izgalmassá stílusában írta meg ezt a Mohács-könyvét Krúdy. Mondatainak különlegesen friss magyar zamata elragadó. Mérsékelt archaizál és nem nagy szókinccsel dolgozik. Mégis: gyökeres, ősi nyelvléhetőségeket aknázó, fűszeres a magyar beszéde.

Új könyvének szépsége elsősorban pazarló bőséggel osztogatott nyelvi szépségeiben van. Ezt hangsúlyozza a korabeli kritika, s Németh László is, mikor is a nagy sikerű Fekete vőlegények szerzőjével hasonlítja össze Krúdyt: „Krúdy iskolázott művész. Az van meg benne, ami Gulácsyban hiányzik: a nyelv egysége, a következetesen művészire szegzett figyelem, s az hiányzik belőle, ami Gulácsyban megvan: a szív szabad csordulása, az erő, a távlat, s mindennekfölött a komolyság.”

A festett király Szapolyai János, aki vadszóló levéllel szokta kékre festeni arcát, mielőtt katonái közé ment, hogy ábrázatát félelmetesebbé változtassa. Különös ember volt: sok bizarr furcsaságot jegyzett fel róla Krúdy. Jellemzően főúrtól szokatlan foglala-

tosság, a szőlőtaposás közben mutatja be a tokaji szüretet, s a taposókádban arról medítál, hogy „elég volt már a bajt csináló magyar királyokból, a nemzet feleszmélt Mohácsnál” S kialakul lassan Szapolyai királysága.

„Ha mindenáron skatulyázni akarnánk, akkor a „történelmi regény” feliratú dobozba kellene elhelyezni ezt a könyvet. Ami nem volna precíz és helyes. Mert ez az érdekes könyv szigorúan véve: nem történelmi és nem regény. Mohács után játszódik, négyszáz évvel ezelőtt: de ez a tény egymagában véve még nem elég a »történelmi« jelzőhöz. »Történelmi« az a regény, amelyben összesűrítve megtaláljuk a történelmi fejlődés egy fejezetét, amelyben mozog az idő, amelyben kollektív erők áramlanak valahonnét valahová. A történelmi mozgás; a történelmi regény: dinamikus. De Krúdynak ez a könyve statikus jelenség. Az író kiemel egy pontot a történelemből, elkülöníti és egy pillanatra megállítja az időt, kizárólag a térben vizsgálja és igyekszik leírni. Nagyon közelről vizsgálja: kiszakítva a történelmi perspektíváktól.

És a könyv éppen ebből az okból nem mondható regénynek sem. Hiszen a regény princípiuma végeredményben azonos a történelemével: a regénynek is az idő az anyaga, a regény is dinamikus. A Fesztett király tulajdonképpen novella, vagy, még inkább, ahhoz a nagyon vonzó műfajhoz tartozik, amelyet miniatűrnek neveznek.

Főszereplője tulajdonképpen nem is Szapolyai, akit a könyv végén János királlyá koronáznak, hanem ellenfele, Mária királyné, II. Lajos özvegye, aki Mohács után Pozsonyban él hívtelvel, mostoha viszonyok között, de hűségesen védelmezve bátyjának, Ferdinándnak érdekeit és következetesen visszautasítva Szapolyai ismételt házassági ajánlatait. Szapolyainak és még inkább Máriának lélekrajza ez a könyv. Krúdy nagyon messze áll a modern történelmi portretistáktól, Maurois-tól és Ludwigtól, akik történelmi embereket a legmodernebb lélektani ideológiával értékelnek át mai emberekké. Krúdy lélekábrázolása inkább romantikus: egy-egy vonást erősen megnagyít, fokok, a színeket nagyon megélné. De azért nem emlékeztet a Jókaszerű sematikus, angyal-ördög emberábrázolásra. Ő az első pillanatban józanul meglátja hőseinek reális tulajdonságait: mindvégig meg is tartja őket, de valamennyit erősen aláhúzva, excentrikusan kihangsúlyozva. Ezzel a reális romantizmussal, ezekkel a furcsa, különö, de mégis valóságos alakjaival inkább Dickenst juttatja eszünkbe. (Talán csak az adagolás aránya más, Dickens módszere: két rész realizmus, egy rész fantázia, Krúdyé pedig ennek a fordítottja.)

Ehhez járul még egy egészen különös, sajátos ízű és színű millió- és epizódfestés. (Krúdy legerősebb oldala.) Ez a könyv is tele van bizarr dekorációjú leírásokkal, érdekes patinájú hangulatokkal, különleges színezetű dialógusokkal. Van benne valami a múltból és a jelenből, az életből és a meséből, a történelemből és az anekdotából. Speciális zamatú írás – Krúdy egyéniségének markáns bélyegével.” (Bálint György, Nyugat 1931/4.)

A Három király befejező része (Az első Habsburg) Ferdinánd székesfehérvári koronázásával végződik, a nagy játékmester – nevezzük sorsnak – újra rendez a Theatrum Mundi színpadát: „Az oltár előtt Ferdinándot a Perényi által visszaorzott koronával ugyanazok a főpapok várják, akik tavaly Jánost várták itt. Az élen ismét a szakállas, vén Podmaniczky, akinek megadatott a sorstól, hogy két királyt koronázhasson meg életében. Büszke is volt erre a nyitrai püspök. Csak a trónszékben ül most más király a tavalyi helyett. A bozontos, vadas, dacos, mogorva Szapolyai János helyett egy fiatalabb, ritkás szakállú, lesütött szemű, ájtatos király ült – mintha II. Lajos lépett volna ki a koporsóból, kissé megöregedve az ott töltött esztendő alatt.”

A regény véget ér, de a történelem hétköznapjai más, újabb szereplőkkel tovább peregnék a sors homokóráján – a történelem mintha ismételné önmagát. Csak időben áll távol egymástól jelen és múlt -minőségeiben ugyanazok – csupán a szereplők cserélődnek a nagy színpadon. Krúdyknak nincsenek heroikus hősei, amiként a mohácsi csatát is alig említendő epizódnak tartja., hiszen a tragédiákat kicsinyes hétköznapi hiúságok készítik. Krúdy történelemlátásának tükrében minden apróság felfokozott jelentőséggel bír, s későbbi sorsalakító tényezővé válhat.

„S van, akinek a történelem is csak saját magát juttatja eszébe. Mintha szimfonikus zenekarral egy pásztorflú vékonyka sípját akarná megszólaltatni valaki: ilyen megvesztegetően reménytelen kísérletek Krúdy Gyula s Zilahy Lajos lehelletszerű történelmi pasztelljei A Mohács a kor fűszeres, szagos, párálló, szinte monumentális kulináris képe” – írta a regényről a Nyugatban Illés Endre. Ezen kulinaritásba azonban nem az életöröm, hanem a magyarság történelmi tragédiája van kódolva. Más Krúdy regényekben az étkezés fölemel vagy degradálja az egyént. Itt a nemzet urainak tobzódása saját élvezetében egy ország sorsát indítja hanyatlásnak. Mert ez a regény a XVI. századi Magyarország hatalmas gasztronómiai körképe is egyben, a királyi udvar kifizetetlen konyhaszámláival szembesíti, pl. a Szapolyai-párt hatalmas dözsöléseit: a torma tehénhúsok, sült marhagerincek és zsíros velőskoncok, marhapörköltök közepette születik a majdani, Mohács utáni magyar királyság. Ezzel szemben a kifinomultabb ízlésű Lajos király a főtt vaddisznófejet kedveli. Apró, de beszédes momentum. Lajos asztalára épp a Csele patakból halásszák a halat: A királyt saját halála táplálja. A Pozsonyba menekült Mária királynő és kísérete, köztük az öreg és állandóan zsörtölődő Báthory nádor kénytelen beérni azzal a bőjti haléttel, melyet – nomen est omen – Fischer bíró biztosít számukra hitelbe. A Krúdy-írásokban oly fontos étkezések jelképi szintje a három királyok történelmi dimenzióját is át-átjárja, s meghatározó rétegét képviseli. Olykor megnyilatkoznak az idill ritka pillanatai, pl. Mária és Lajos valóban meghatározó szerelmében: „Olyanok vagyunk – mondja Mária –, mint az erdőben eltévedt két árvagyerek: ha elbocsátjuk egymás kezét, eltévedünk a sötétben és felfalnak a vadállatok”

Arra már felhívták a figyelmet a regény történelmi tényeit szigorúan számonkérő filológusok, hogy Krúdy roppant szabadon kezeli forrásait, így szinte lehetetlen, pl. a Három királyt egyértelműen valamely auktorhoz kötni. Rezek S. Román hívta fel arra a figyelmet még 1944-ben, hogy „a regény emlékeztető alakjainak, tömérdek jó adatának elsorolására bő jegyzék kellene...Hanem a tömérdek adat között hiába keressük a legfontosabbakat...” (Pannonhalmi Szemle, 1944. 65.) Nem csupán a nemzeti összeomlás tényleges történelmi oka nem érdeklik Krúdyt (Figyelmen kívül hagyja pl. Mátyás törökellenes politikájának, a Dózsa-féle parasztháborúnak a következményeit), adatválogatását alárendeli a szubjektív írói szempont indokainak, a történelmi alakok iránti szimpátiának avagy ellenszenvnek, valamint a kurtózumok ábrázolásában. „Meg kell mondanunk őszintén, hogy elsősorban a kurtózumok érdekelték a történelemből” – írja Katona Béla. Annyira, hogy ezek kedvéért sokszor elfelejti a konkrét adatait is (pl. Máriát nem Veszprémben koronázták meg, hanem természetesen, Fehérváron), de egyedi és a történelmi adatokkal nem indokolható, azokkal ellentmondó módon jellemzi olyan alakjait, mint pl. Báthory nádor, Brandenburgi György, Werbőczy, Tomori stb. S van egy teljesen ahistorikus Krúdy-alteregő is a műben, Crudy lutheránus püspök személyében. „aki a regény talán legszárnyalóbb fejezetében Székesfehérvárra II. Lajos ravatalához kíséri az áruhás Máriát, s megvív

úrújéért Szapolyival, majd halálos sebet kap, bevallja királynének eddig leplezett szerelmét. A püspök alakjában voltaképpen magát csempészi be Krúdy a regénybe, mint ahogyan a régi festők is gyakran megörökítették saját arcukat a történelmi vagy bibliai tablókon vagy freskókon.” (Katona Béla). De így van ezzel egyik vélt történelmi kútfője, Szerémi György is. Kettejük munkáját természetesen anakronizmus lenne összehasonlítani, konkrét filológiai argumentumok híján pedig az a feltevés is csak hipotézis marad, hogy a trilógia egyik forrása éppen Szerémi műve lenne. Alakjainak ábrázolásában egyébként is olykor teljesen eltér a két író értékítélete. Pl. Szerémi szerint „Mária a királyi palotát bordélyházzá változtatta”. Lajos pedig a züllöttségben és feslettségben gyakorolta magát, „melyre a magyar főurak tanították” sőt egyenesen isteni büntetésként értelmezi a király halálát. Szeréminek általában senkiről nincs egy jó szava, s talán még az a furcsa hipotézis is megkockáztatható, hogy barbárnak titulált és hungarizmusoktól hemzseggő latinságát is nem túlságosan szeretett főkénének, Verancsics Antalnak, valamint az egész, általa egyáltalában nem kedvelt magyarországi főpapság bosszantására alkalmazta, így is kihangsúlyozva „plebejusabb” indulatait és elkötelezettségét. Ezzel szemben Krúdy árnyaltabban differenciál: nem tagadja meg a pozitív értékeket a szerencsétlen sorsú királyi pártól sem, a királyt körülvevő főurak jellemzésében azonban már több a hasonlóság a két író között. Mégsem lenne talán meddő és reménytelen kísérlet megkeresni a Krúdy-szövegek érintkezési pontjait régi történelmi és irodalmi forrásaival, mint ahogy a kortárs forrásokra nézve megtette ezt a közelmúltban Sturm László (Hagyományok metszéspontján, Bp., 2000), valamint Katona Béla posthumus kötetének egy írása (Az élő Krúdy, Nyiregyháza, 2003). Az azonban talán mindenképpen említésre érdemes, hogy Krúdy egyetlen történelmi regényének inspiráló forrásai között Szerémi és más – egyelőre alig sejtett történelmi és irodalmi forrás még akkor is ott lehetett, ha pillanatnyilag ez az írói szövegvilágból konkrét tényekkel nem is igazolható, s talán nem is lesz az sohasem. Mert Krúdy a romlás századának ezt a fejezetét is újraálmodta, plasztikus, szinte körbejárható szereplőkkel népesítette be, mindföle emelve Mária királynő bájos, finom, okos, önfeláldozó virtuális alakját, akiről lepereg a kor durvasága. Szapolyai tolakodó házassági ajánlatai éppen úgy, mint a fiatalabbak szerelmi vallomásai. Az egyhúrú gondokahang e keveset olvasott regényében válik polifónná, többszólamúvá, sejtetvén egy komplexebb történelmi látásmód kialakulásának lehetőségét is. (Regényt tervezett pl. Shakespeare-ről és Garibaldiról) Örök veszteség, hogy mindez már csak az életmű fináléja lehetett.